KIEDY WOJNA PRZYSZŁA DO NAS

WHEN WAR CAME TO US

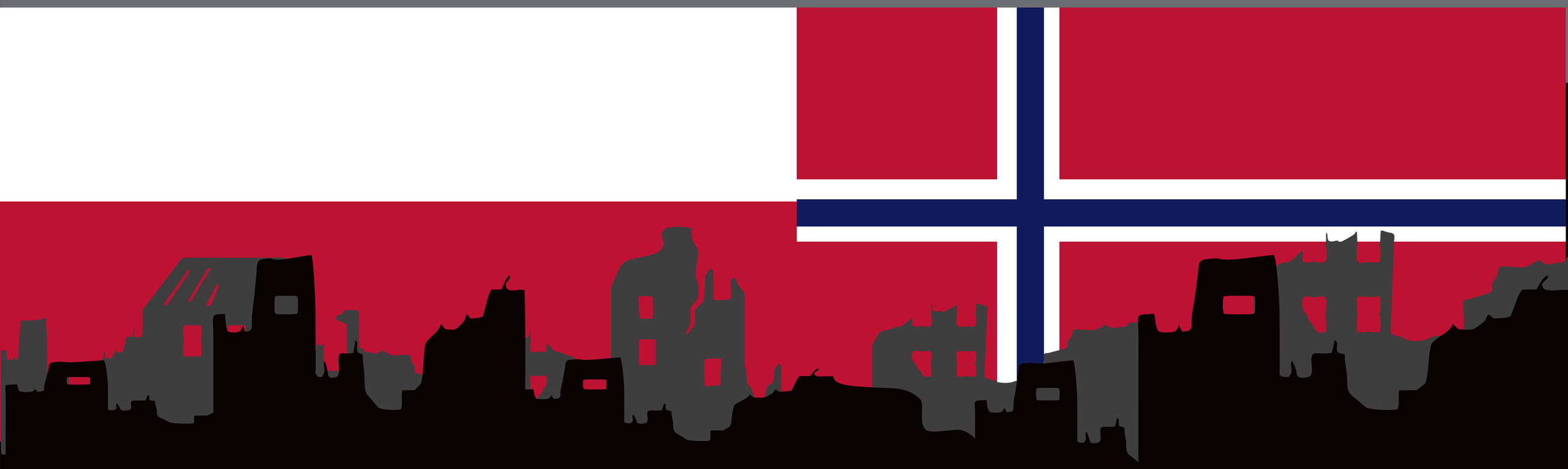

POLSKO – NORWESKIE DOŚWIADCZENIA II WOJNY ŚWIATOWEJ

POLISH & NORWEGIAN EXPERIENCE OF II WORLD WAR

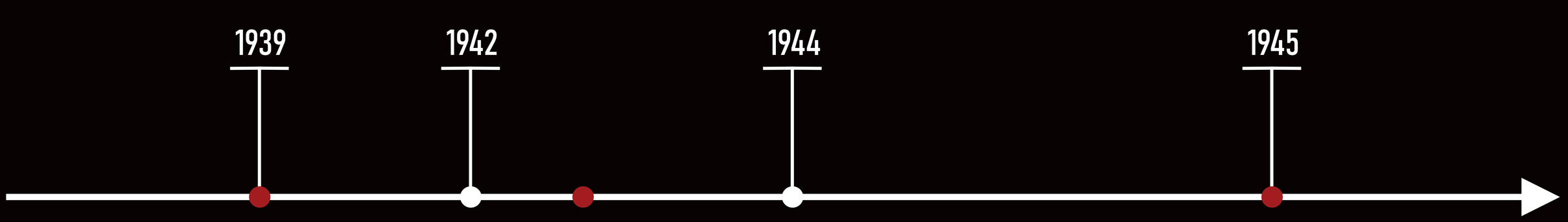

Iceland Liechtenstein Norway grants

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

REMEMBRANCE EDUCATION

MUZEUM WOJSKA W BIAŁYMSTOKU
MIEJSKA INSTYTUCJA KULTURY

falstad

KSIĄŻNICA PODLASKA

Białystok

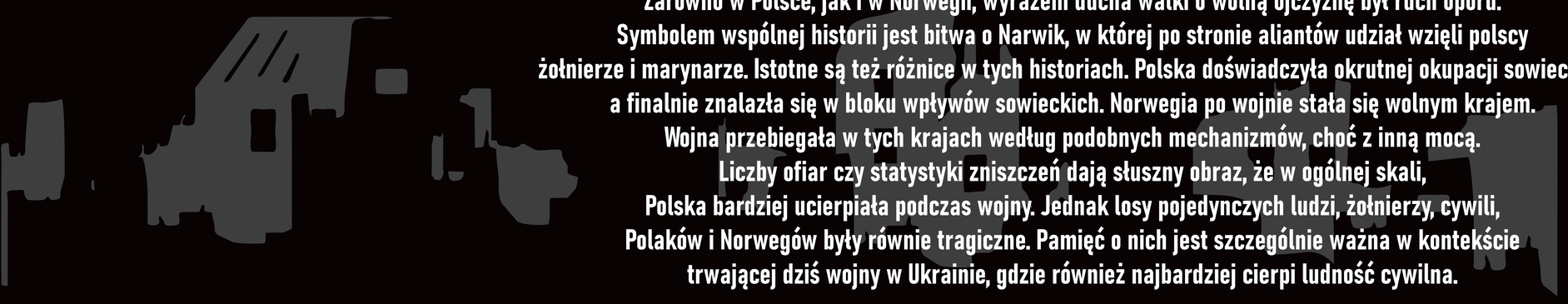

Celem wystawy jest pokazanie polskich i norweskich doświadczeń II wojny światowej. Oba kraje były okupowane przez Niemców, prześladujących ludność cywilną, w tym społeczności żydowskie. Zarówno w Polsce, jak i w Norwegii, wyrazem ducha walki o wolną ojczyznę był ruch oporu. Symbolem wspólnej historii jest bitwa o Narwik, w której po stronie aliantów udział wzięli polscy żołnierze i marynarze. Istotne są też różnice w tych historiach. Polska doświadczyła okrutnej okupacji sowieckiej, a finalnie znalazła się w bloku wpływów sowieckich. Norwegia po wojnie stała się wolnym krajem. Wojna przebiegała w tych krajach według podobnych mechanizmów, choć z inną mocą. Liczby ofiar czy statystyki zniszczeń dają słuszny obraz, że w ogólnej skali, Polska bardziej ucierpiała podczas wojny. Jednak losy pojedynczych ludzi, żołnierzy, cywili, Polaków i Norwegów były równie tragiczne. Pamięć o nich jest szczególnie ważna w kontekście trwającej dziś wojny w Ukrainie, gdzie również najbardziej cierpi ludność cywilna.

Wystawa zrealizowana w ramach projektu „Remembrance Education. Edukacja kulturalna osób dorosłych”, dofinansowanego ze środków Mechanizmu Finansowego EOG oraz ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dofinansowano ze środków Budżetu Miasta Białystok.

Opracowanie merytoryczne:
Kristoffer Eliassen Grini (Centrum Falstad), Piotr Białokozowicz, Róża Gajek (Muzeum Wojska w Białymstoku)
Opracowanie graficzne: Barbara Bielawiec (Muzeum Wojska w Białymstoku)

Konsultacje:
Pia Haugdal Wee (Centrum Falstad), Łukasz Radulski (Muzeum Wojska w Białymstoku)

Masz pytania? Napisz do nas: projekt@mwb.com.pl

Muzeum Wojska w Białymstoku
www.mwb.com.pl

Centrum Falstad
www.falstadsenteret.no

EN

PRZED BURZĄ

Po zagarnięciu Austrii i Czechosłowacji, kolejnym krajem, na który padł cień swastyki, była II Rzeczypospolita Polska. Państwo, które od dwudziestu lat podnosiło się z ponad wieku zaborów i zniszczeń, w szybkim tempie pokonywało przeszkody na drodze rozwoju. Położenie geopolityczne stwarzało jednak ogromny problem: II RP znajdowała się miedzy dwoma totalitarnymi państwami – III Rzeszą (Zachód) i ZSRS (Wschód), które miały bardzo ambitne plany co do rozszerzenia swoich wpływów. Ufając w moc sojuszy zagranicznych z Francją i Wielką Brytanią, II RP rozbudowywała swoją armię. Społeczeństwo, które znało smak niewoli, wierzyło, że zbliżająca się zawierucha wojenna, skończy się jak w przypadku wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. – odparciem najazdu przeciwnika.

Świat jaki znali nasi dziadkowie, wkrótce miał przestać istnieć.

„Ta ostatnia niedziela." Oficer z rodziną na spacerze po mieście (Muzeum Wojska w Białymstoku)

Pasowanie do stopnia podporucznika polskiego żołnierza (Muzeum Wojska w Białymstoku)

„Pokój naszych czasów". 30 września 1938 r. Premier Wielkiej Brytanii Arthur Neville Chamberlain, prezentuje angielsko-niemieckie porozumienie w sprawie czechosłowackich Sudetów. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Powrót żołnierzy 42. pułku piechoty z manewrów (Muzeum Wojska w Białymstoku)

30 stycznia 1937 – Adolf Hitler zostaje kanclerzem Niemiec

6 kwietnia 1939 – Podpisanie gwarancji bezpieczeństwa między II RP a Wielką Brytanią

29 września 1938 – Układ Monachijski

23 sierpnia 1939 – Pakt Ribbentrop – Mołotow

Przed wybuchem drugiej wojny światowej Norwegia prowadziła politykę neutralności. Jej celem było unikanie konfliktów na kontynencie, tak jak podczas pierwszej wojny światowej. Norweska polityka była krytykowana z perspektywy czasu, ponieważ obniżenie priorytetu sił zbrojnych znacznie zmniejszyło możliwości obronne kraju, a tym samym możliwość zachowania neutralności. Norweskie władze nie doceniły również wystarczająco strategicznego znaczenia kraju dla europejskich mocarstw.
Dowództwo armii niemieckiej miało trzy ważne, strategiczne powody do zajęcia Norwegii: 1) Długa norweska linia brzegowa byłaby dobrym zapleczem dla niemieckiej marynarki w wojnie przeciwko Wielkiej Brytanii; 2) Norwegia była północną flanką w spodziewanej konfrontacji ze Związkiem Radzieckim; 3) Kluczowe było zabezpieczenie dostaw rudy żelaza z Narwiku do Niemiec. Dlatego też dla aliantów było równie ważne, aby powstrzymać wkroczenie Niemców do kraju.
Norwegia stała się mimowolnym pionkiem w grze mocarstw.

Norwescy żołnierze przed wojną (Narodowe Archiwum Norwegii)

Większość miast w Norwegii składała się z drewnianych domów (Archiwum Miejskie w Trondheim)

Dwa stare okręty wojenne "Norge" i "Eidsvold", zatopione przez Niemców podczas inwazji (Narodowe Archiwum Norwegii)

WYKONAJ ZADANIE

INWAZJA

Wszystko zaczęło się 1 września 1939 r.
O godzinie 4.47 rano, pancernik „Schleswig-Holstein" otworzył ogień w kierunku Westerplatte, polskiej składnicy tranzytowej na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Siedem minut wcześniej, niemieckie lotnictwo zbombardowało Wieluń – miasto pozbawione znaczenia militarnego. Jednocześnie na tereny II Rzeczypospolitej wdzierały się oddziały Wehrmachtu. Pod ich naporem, Wojsko Polskie rozpoczęło odwrót, cofając się coraz bardziej w głąb kraju. Na zajętych terenach Niemcy rozpoczęli swoją politykę eksterminacyjną, dokonując pierwszych zbrodni na jeńcach wojennych i cywilach. Mimo przytłaczającej przewagi wojsk niemieckich, armia polska stawiała opór. 17 września wypełniając porozumienia paktu Ribbentrop-Mołotow, wschodnią granicę przekroczyła Armia Czerwona, zadając broniącym się oddziałom polskim „cios w plecy". Wojna była przegrana. Władze państwowe i ocalałe polskie jednostki ewakuowały się za granicę – do Rumunii aby w oparciu o zachodnich sojuszników – Francję i Anglie kontynuować walkę z najeźdźcami.
Białystok po krótkiej walce, został zajęty przez Niemców 15 września 1939 r. Po tygodniu niemieckiej niewoli spełniając postanowienia zawarte w pakcie Ribbentrop–Mołotow, miasto 22 września przeszło pod okupację sowiecką. IV rozbiór Polski stał się faktem.

Dla mieszkańców rozpoczyna się prawie dwuletni okres sowieckich „porządków".

Żołnierze niemieccy w czasie kampanii wrześniowej (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

Maszerująca polska piechota
(Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Wachmistrz Franciszek Krystek z 10. pułku ułanów
z synem i córką 1930 r. (Muzeum Wojska w Białymstoku)

Adolf Hitler (stojący tyłem) trzyma sztandar z polskim godłem,
naprzeciwko Heinrich Himmler i Konrad Heinlen,
Gaulaiter Suddetów. Wrzesień 1939 r. (Wikipedia)

1 września 1939 — Atak III Rzeszy na Polskę

12 września 1939 — Konferencja aliantów w Abbeville o niepodejmowaniu działań ofensywnych wobec III Rzeszy

17 września 1939 — Wkroczenie Armii Czerwonej na wschodnie tereny II RP

28 września1939 — Kapitulacja Warszawy

Aby uzyskać kontrolę nad dostawami szwedzkich rud żelaza z norweskiego Narwiku, oraz kontrolę nad norweską linią brzegową, Wermacht zaplanował „Operację Weserübung" - inwazję na Danię i Norwegię. Brytyjczycy, ze swojej strony, chcieli powstrzymać Niemców od kontrolowania wybrzeża Norwegii. Starcie dwóch mocarstw doprowadziło do wciągnięcia Norwegii w drugą wojnę światową.
9 kwietnia 1940 r. siły niemieckie zaatakowały Norwegię, za cel obierając okupację najważniejszych miast. Operacja okazała się zaskoczeniem dla norweskich władz i w ciągu kilku dni większość celów najeźdźców została osiągnięta. Wyjątkiem było Oslo, gdzie niemiecki krążownik „Blücher" został zatopiony w cieśnienie Drøbak, dając tym samym czas na opuszczenie miasta członkom rządu, parlamentu i rodziny królewskiej .
Siły norweskie stawiały zacięty opór, szczególnie na północy kraju. Celem gen. Staffa stało się opóźnienie natarcia niemieckiego do momentu przybycie oddziałów alianckich. Najcięższe walki toczyły się w Narwiku, gdzie na pomoc Norwegom ruszyły siły brytyjskie, francuskie i polskie, wypierając oddziały austriackich strzelców alpejskich z miasta.
Na wieść o ataku Niemców na Francję, żołnierze alianccy opuścili Norwegię, aby walczyć na kontynencie. Siły norweskie, nie będąc w stanie samodzielnie stawić oporu Wermachtowi, poddały się 10 czerwca. 23 norweskie miasta i miasteczka został całkowicie lub częściowo zniszczone w wyniku bombardowań i działań wojennych. Rząd i rodzina królewska uciekli do Anglii i założyli rząd na uchodźstwie w celu kontynuowania walki.

Niemieckie oddziały maszerujące przez Oslo, 9 kwietnia 1940 r.
(Domena publiczna)

Niemieckie wojska wkraczające do Norwegii
(Narodowe Archiwum Norwegii)

Norwescy cywile uciekający z Narwiku (Narodowe Archiwum Norwegii)

Oddziały norweskie wykorzystujące renifery jako środek transportu
(Archiwum Miejskie w Trondheim)

OKUPACJA

Od początku Niemcy traktowali ziemie polskie jako zdobycz wojenną, które wg. słów samego Adolfa Hitlera, należało bez miłosierdzia wyeksploatować, czyniąc z nich rumowisko pod względem gospodarczym, społecznym, kulturalnym i politycznym. Na mieszkańców polskich wsi nałożono kontrybucję, czyli obowiązek dostaw żywności dla armii niemieckiej. Działania te rujnowały gospodarstwa i doprowadzały ludność do nędzy. Mieszkańcy miast narażeni byli na codzienne łapanki, czyli niespodziewane akcje porywania Polaków prosto z ulic. Zbrodnicza działalność wymierzona była przede wszystkim w inteligencję: więziono i mordowano profesorów, działaczy politycznych, weteranów wojennych, urzędników, literatów. Miejsca takie jak Palmiry, Pawiak czy aleja Szucha, stały się symbolami niemieckiego terroru i budziły grozę wśród mieszkańców okupowanych terenów. Takich miejsc w całej Polsce były dziesiątki.
Na terenach wschodnich, zajętych przez ZSRS, także dominował opresyjny charakter okupacji. Mieszkańcy byli poddani powszechnej i przymusowej paszportyzacji oraz sowietyzacji. Osoby związane z aparatem władzy II RP więziono, rozstrzeliwano lub wysłano z całymi rodzinami w odległe terytorium ZSRS, gdzie panowały nieludzkie warunki bytowe. Na całym terenie dawnej II RP, usuwane były Polskie symbole narodowe, niszczone były pomniki.
22 czerwca 1941 r. w wyniku agresji III Rzeszy na ZSRS, na teren Białostocczyzny ponownie wkroczyli Niemcy. Rozpoczął się okres drugiej niemieckiej okupacji: wywózki na przymusowe roboty do Rzeszy, budowanie gett, eksterminacja Polaków i Żydów.

Niemiecka administracja realizowała plan okupacyjny z ogromną dokładnością.

Zbrodnia na ludności cywilnej dokonana przez Niemców w Toruniu, 1940 r. (Wikimedia)

Kontrola cywilów na przedmieściach Warszawy w pierwszych tygodniach niemieckiej okupacji (Muzeum Wojska w Białymstoku)

Spotkanie Sowietów i Niemców w Brześciu, wrzesień 1939. (Wikimedia)

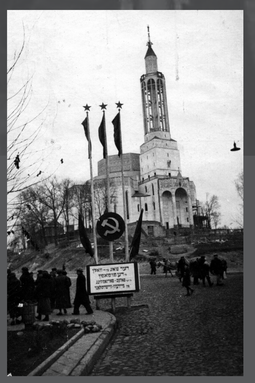

Białystok pod okupacja sowiecką, 1939-1941 (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

22 września 1939 — Zajęcie Białegostoku przez Armię Czerwoną

12 października 1939 — Utworzenie Generalnego Gubernatorstwa

7 grudnia 1939 — Pierwsze zbrodnie w Palmirach dokonane przez Niemców

10 lutego 1940 — Pierwsza masowa deportacja ludności polskiej na Sybir

Niemcy twierdzili, że przychodzą w pokojowych celach, aby chronić Norwegię przed brytyjską agresją. Jednak społeczeństwo norweskie zostało objęte ścisłą kontrolą. Okupanci wprowadzili nazistowską administrację poprzez tzw. Komisariat Rzeszy. Jedyną legalną partią polityczną była Norweska Narodowa Partia Socjalistyczna, Nasjonal Samling, na czele której stał Vidkun Quisling, powołana jako rząd marionetkowy w celu nazyfikacji społeczeństwa norweskiego.
Hitler uważał Norwegię za „strefę przeznaczenia", gdzie rozstrzygną się losy wojny. Rozkazał zbudowanie setek umocnień nabrzeżnych, lotnisk, baz marynarki wojennej, linii kolejowych i dróg w celu ufortyfikowania kraju. Co więcej, ponad 450 000 żołnierzy zostało wysłanych do Norwegii, kraju, którego populacja wynosiła ok. 3 miliony.
W celu zbudowania umocnień i infrastruktury, do Norwegii wysłano prawie 140 000 jeńców wojennych i przymusowych robotników z całej Europy. Prawie 100 000 z nich stanowili sowieccy jeńcy wojenni. Pozostali przymusowi robotnicy pochodzili z Jugosławii, Polski, Czechosłowacji i Europy Zachodniej. W najgorszych warunkach przetrzymywani byli Sowieci i Jugosłowianie. Około 10% więźniów sowieckich zmarło.
W zatoce Trondheimsfjord Hitler planował budowę nowego miasta, które miało stać się najważniejszą bazą marynarki wojennej w północnej Europie. Trzysta tysięcy Niemców miało przeprowadzić się do tego miejsca, które w założeniu miało stać się niemiecką enklawa. Plany te jednak wstrzymano, gdyż wojna pomiędzy nazistowskimi Niemcami a Związkiem Sowieckim okazała się być zbyt absorbująca.

Miasto zniszczone podczas inwazji (Narodowe Archiwum Norwegii)

Norweski premier i kolaborant Vidkun Quisling (Narodowe Archiwum Norwegii)

Okręt wojenny w bitwie u wybrzeży Norwegii podczas wojny (Narodowe Archiwum Norwegii)

Budowa ogromnej bazy Ubootów Dora w Trondheim (Archiwum Miejskie Trondheim)

RUCH OPORU

Ewakuacja części polskiej armii i władz cywilnych nie zakończyła oporu jaki społeczeństwo stawiało najeźdźcom. Wraz z końcem kampanii wrześniowej na terenach II RP zaczęto budować struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Tworzono je w oparciu o żołnierzy Wojska Polskiego, którzy pozostali w kraju. Przeważająca część polskiej konspiracji podlegała utworzonemu w Wielkiej Brytanii legalnemu rządowi II RP. W porozumieniu z rządem Jego Królewskiej Mości wysyłał do kraju broń, instruktorów, pieniądze niezbędne do prowadzenia walki. Armia Krajowa (AK), największa i najbardziej znana formacja zbrojna Polskiego Państwa Podziemnego, powstała 14 lutego 1942 r. z rozkazu Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego. Oprócz walki zbrojnej z okupantem zajmowała się również: propagandą, wywiadem, łącznością, itp. Za akcje dywersyjne i specjalne przeciw okupantom odpowiadał Kedyw, czyli Kierownictwo Dywersji Komendy Głównej AK.

Działania AK obejmowały m.in. szkolenie członków oddziałów konspiracyjnych, mobilizowanie społeczeństwo do walki i oporu, prowadzenie akcje informacyjnej, gromadzenie broni. Rozbudowany wywiad przekazywał ważne informacje aliantom zachodnim np. dotyczące lokalizacji fabryk broni. Prowadzono akcje dywersyjne polegające na przecinaniu linii zaopatrzeniowych, rozklejaniu czy malowaniu symboli walki z okupantem (kotwica), likwidowano niemieckich dygnitarzy oraz kolaborantów, którzy współpracowali z wrogiem. Kulminacyjnym momentem działalności AK była akcja „Burza" (1944–1945) i powstanie warszawskie (1 sierpnia 1944 r.). Postawa Sowietów, tj. rozbrajanie, aresztowanie i mordowanie polskich oficerów oraz żołnierzy podziemia, a także klęska powstania warszawskiego, doprowadziły praktycznie do końca działalności AK, która w styczniu 1945 r. została rozwiązana.

Ale struktury konspiracyjne i wola walki pozostała nadal.

Wileńska Brygada Armii Krajowej (Wikimedia)

Mały sabotaż, czyli rysowanie symboli związanych z podziemiem zbrojnym (Wikimedia)

Powstanie Warszawskie. Jeden z oddziałów powstańczych po zajęciu magazynów niemieckich na Stawkach (Wikimedia)

Powstanie Warszawskie. Żołnierze batalionu „Kiliński" (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

- **27 września 1939** — Utworzenie Służby Zwycięstwa Polski - I struktura Polskiego Państwa Podziemnego
- **13 listopada 1939** — Utworzenie Związku Walki Zbrojnej, struktury scalającej inne organizacje podziemne
- **14 lutego 1942** — Powstanie Armii Krajowej
- **4 stycznia 1944** — Rozpoczęcie Akcji „Burza"
- **1 sierpnia 1944** — Rozpoczęcie Powstania Warszawskiego

Ruch oporu od początku miał charakter cywilny i ideologiczny. Zarówno poszczególni obywatele, jak i organizacje protestowały przeciwko nazyfikacji społeczeństwa. W odpowiedzi reżim okupacyjny nasilił się, a tysiące osób aresztowano.

Nauczyciele i księża mieli możliwość zatrzymania nazyfikacji szkół i kościoła. Wzywano także do akcji bojkotowych i sabotażu przemysłowego. Wojskowy ruch oporu, Milorg, nawiązał kontakt z norweskimi siłami zbrojnymi za granicą oraz z wywiadem brytyjskim. Zbudowano ogólnokrajową sieć w celu utworzenia wywiadu oraz transportowania ludzi i materiałów. Początkowo liderzy ruchu oporu chcieli uniknąć większych akcji, aby powstrzymać niemieckie represje skierowanych przeciw cywilom. Jednak wraz z upływem czasu podejście to zmieniło się i zaczęli otrzymywać broń i instruktorów z Wielkiej Brytanii. Była to niebezpieczna praca z powodu agentów pracujących dla Gestapo.

Okupanci odpowiedzieli aresztowaniami, restrykcjami w stosunku do cywili oraz egzekucjami bojowników ruchu oporu. Np. w październiku 1942 r., w odpowiedzi na serię akcji sabotażowych, władze niemieckie aresztowały dziesięciu prominentnych obywateli Trondheim i przeprowadziły ich proces oraz egzekucję nieopodal obozu Falstad.

W miarę zbliżania się wojny ku końcowi, ruch oporu zintensyfikował swoje działania na polu likwidacji kolaborantów, sabotażu infrastruktury, a także akcji wymierzonych w próby okupanta, aby zmobilizować społeczeństwo do pracy na rzecz niemieckiego przemysłu zbrojnego.

Norwescy narciarze tworzący litery z napisem „Niech żyje król" (Narodowe Archiwum Norwegii)

Norwescy żołnierze ruchu oporu (Narodowe Archiwum Norwegii)

Król Haakon VII i książę Olaf, symbole narodowe Norwegii (Narodowe Archiwum Norwegii)

Grafitti z monogramem H7 króla Haakona H7 na ścianie w okupowanej Norwegii (Narodowe Archiwum Norwegii)

HOLOKAUST

Klęska Polski we wrześniu 1939 r. doprowadziła do IV rozbioru jej terytorium. Granice pomiędzy okupantami określał traktat miedzy ZSRS i III Rzeszą o przyjaźni i granicach podpisany w końcu września 1939 r. (zmodyfikowany względem zamiarów z paktu Ribbentrop-Mołotow). Na ziemiach przyłączonych do III Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie zostało ponad 2 mln Żydów, po stronie sowieckiej ok. 1,5 mln.

Po zakończeniu walk działalność rozpoczęły niemieckie formacje policyjne, które dopuszczały się masowych zbrodni na ludności polskiej i żydowskiej. Zgodnie z nazistowską polityką eksterminacji „niższych" ras stworzono plan, który miał ułatwić kontrolę nad społecznością żydowską w okupowanym kraju. Zakładał on rejestrację i koncentrację ludności niearyjskiej w wyznaczonych i odgrodzonych częściach miejscowości (gettach) oraz utworzenie w nich żydowskiej administracji (Judenrat). W miastach (Warszawa, Kraków, Łódź, Białystok) getta lokowano w odgrodzonych, zazwyczaj najbiedniejszych dzielnicach. Na początku 1943 r. niemal cała ludność żydowska została w nich skoncentrowana. Żydzi nie mogli opuszczać terenu zamkniętych dzielnic. Wszyscy mieli także obowiązek noszenia opasek z sześcioramienną gwiazdą Dawida.

W kolejnych latach okupacji wprowadzono dalsze ograniczenia. Żydów pozbawiono wszystkich praw, zabroniono korzystania z części ulic, kawiarni, budynków publicznych czy zakazano handlu ulicznego i poruszania się środkami transportu publicznego bez zezwolenia. Skonfiskowano ich mienie, zablokowano konta bankowe, odebrano renty, emerytury i inne świadczenia.

Żydzi zostali ubezwłasnowolnieni.

Widok z getta warszawskiego. Ulica Krochmalna oddzielona od „aryjskiej" strony drutem kolczastym (Wikimedia)

Dostarczanie żywności do getta (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

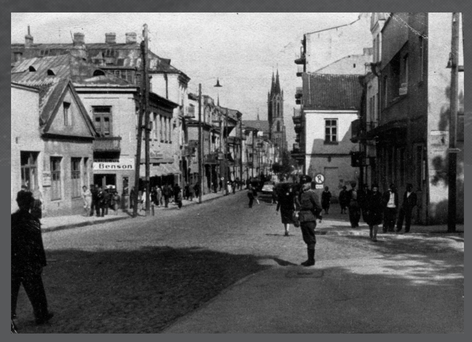

Widok na ul. Lipową w Białymstoku. W głębi ulicy znajdowała się brama do getta białostockiego (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

Mieszkańcy getta w Białymstoku (MBHI 9473)

5 października 1939 — Utworzenie pierwszego getta na ziemiach polskich w Piotrkowie Trybunalskim

2 października 1940 — Utworzenie getta warszawskiego

19 kwietnia 1943 — Rozpoczęcie powstania w getcie warszawskim

24 marca 1944 — Zamordowanie ośmioosobowej rodziny Ulmów (w tym pięcioro dzieci) za ukrywanie Żydów pod swoim dachem

Na początku wojny, norweska populacja Żydów liczyła około 2 100 osób. W wyniku okupacji sytuacja bardzo szybko uległa zmianie. Władze nazistowskie zaczęły kontrolować Żydów, ich firmy i społeczności. Norweski nazistowski rząd był zdania, że Żydzi byli szkodliwi dla społeczeństwa. Z tego powodu wielu Żydów uciekło do neutralnej Szwecji.

6 październik 1942 r. prześladowania weszły w bardziej systematyczną fazę, która rozpoczęła się aresztowaniem wszystkich mężczyzn żydowskiego pochodzenia w wieku powyżej 15 lat i ich deportacją do obozu Falstad. Kilka tygodni później Żydów we wschodniej Norwegii spotkał ten sam los. Większość Żydów, którzy nie uciekli, aresztowano i wysłano do Auschwitz w 1942 i 1943 r. Ogółem, deportowano 773 Żydów, z których większość zagazowano zaraz po przyjeździe. Tylko 38 osób przetrwało obozy.

Wpływ tych wydarzeń na norweskich Żydów był katastrofalny, zarówno na poziomie społeczności, w wymiarze kulturalnym i religijnym, jak i na poziomie jednostek. Wszyscy osobiście doświadczyli niesprawiedliwości i cierpienia, utraty członków rodziny i przyjaciół.

Ocaleni, którzy powrócili do Norwegii po wojnie, stanęli w obliczu trudności w powrocie do swojego dawnego życia. Władze norweskie utrudniały odzyskanie nieruchomości lub ustalenie praw do spadku po osobach zamordowanych przez nazistów. Dopiero po wielu latach od zakończenia wojny włączono żydowskie doświadczenia wojenne w narodową narrację o wojnie.

Grini Prison Camp (National Archives of Norway), Obóz więzienny Grini (Narodowe Archiwum Norwegii)

Pomnik upamiętniający 130. zamordowanych Żydów ze środkowej i północnej Norwegii, którzy stanowili znaczną część populacji żydowskiej w tej części kraju. (Domena publiczna)

Spośród 773. norweskich Żydów deportowanych do obozów koncentracyjnych przeżyło 38 osób. Na zdjęciu 5 ocalałych przed powrotem do Norwegii (Muzeum Żydowskie w Trondheim]

WYKONAJ ZADANIE

TERROR

Liczba Żydów skupionych w gettach na terenie przedwojennego województwa białostockiego szacowana jest na ok. 100 tys. osób. Białostockie getto należało do jednego z większych w regionie, szacuje się, że liczyło od 40 do 60 tys. mieszkańców. Swoim zasięgiem obejmowało centrum miasta z takimi ulicami, jak: Jurowiecka, Nowy Świat, Fabryczna itp. Główna brama do dzielnicy żydowskiej znajdowała się przy ul. Kupieckiej w pobliżu skrzyżowania z ul. Lipową.

Na terenie getta działały zakłady rzemieślnicze w ramach Niemieckiej Strefy Produkcyjnej. Żydzi pracowali głównie w zakładach włókienniczych produkujących dobra dla armii niemieckiej. Za swoją pracę otrzymywali głodowe racje żywnościowe. Pracownikowi przysługiwała porcja 500 g chleba (później zredukowana do 350 g) za 12-godzinny czas pracy. Jeszcze mniejsze porcje dostawały osoby chore i starsze. Wynagrodzenie dzienne robotnika żydowskiego wynosiło 1,2 marki, a dla porównania bochenek chleba na „czarnym rynku" kosztował 2,5 marki, a kostka masła 20 marek. W 1943 r. ceny żywności wzrosły ponad dwukrotnie. Białostocki Judenrat łudził się, że wykazanie posłuszeństwa i wydajności w pracy na rzecz gospodarki Rzeszy Niemieckiej zapobiegnie eksterminacji. Dlatego potępiał wszelkie akty nieposłuszeństwa czy współpracy z polskimi organizacjami podziemnymi.

W sierpniu 1943 r. w białostockim getcie dokonał się zryw bojowników żydowskich walczących o swoją wolność i godność. Ich celem była próba sforsowania drewnianego płotu i ucieczka do Puszczy Knyszyńskiej. Większość powstańców poległa, nielicznym udało się ukryć i przeżyć. Niedługo później Niemcy zlikwidowali getto, a jego mieszkańców wywieziono do obozów zagłady w Treblince i Auschwitz-Birkenau.

Kresem drogi ludności żydowskiej były obozy śmierci, komory gazowe i krematoria.

Brama główna niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz z napisem „Arbeit macht frei" („Praca czyni wolnym") (Wikipedia)

Czerwiec 1941 r., widok z lotu ptaka na Białystok podczas pacyfikacji dzielnicy żydowskiej. Dym pochodzi z płonącej Wielkiej Synagogi (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

Żydzi w getcie ciężko pracowali. Chłopiec czyści buty żołnierzowi niemieckiemu (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

Szkielet spalonej kopuły Wielkiej Synagogi (Muzeum Podlaskie w Białymstoku)

27 czerwca 1941 — Pacyfikacja żydowskiej dzielnicy Białegostoku Schulhof i spalenie Wielkiej Synagogi

26 lipca 1941 — Utworzenie getta w Białymstoku

5 lutego 1943 — Pierwsza duża wywózka Żydów z getta do obozów śmierci

16 sierpnia 1943 — Rozpoczęcie likwidacji getta, wybuch powstania w getcie białostockim

Falstad i inne obozy

Nazistowski reżim okupacyjny utworzył w Norwegii sieć obozów, więzień i miejsc egzekucji. Utworzono ponad 600 mniejszych i większych obozów. Większość z nich tworzyły obozy pracy dla jeńców wojennych oraz przymusowych robotników pracujących na rzecz niemieckich projektów budowlanych. Zgodnie z nazistowską ideologią rasową, niektóre z nich uznawane były za mniej wartościowe od innych. Sowieci, mieszkańcy Europy Wschodniej i Jugosłowianie byli traktowani najgorzej i wielu z nich zmarło z powodu chorób, złego traktowania, wypadków i głodu. Oprócz obozów pracy, zakładano również więzienia polityczne i obozy internowania. Największym z nich był położony niedaleko Oslo Grini, gdzie w czasie wojny przetrzymywano prawie 20 000 osób. Kolejny obóz ulokowano w Falstad w Levanger. Założony przez SS w 1941 r., był miejscem, gdzie przetrzymywano więźniów politycznych takich jak komuniści, zakładnicy i inne osoby, które władze chciały ukarać. Do Falstad wysyłano wielu więźniów, głównie ze Związku Sowieckiego i Jugosławii, ale także z Polski i Danii. Ogółem, w obozie przetrzymywano 4 000 więźniów z co najmniej 15 różnych krajów. Przewożono tam również mężczyzn żydowskiego pochodzenia aresztowanych w 1942 r. w środkowej Norwegii.

Traktowanie więźniów w Falstad zmieniało się wraz z upływem czasu i zależało od ich pochodzenia. Okres pomiędzy 1942 a 1943 r. był szczególnie zły dla osadzonych. Zmuszano ich do niewolniczej pracy, poddawano przemocy i torturom. Uważa się, że ponad 200 więźniów zostało zamordowanych w pobliskim lesie Falstad.

Obóz więzienny Falstad (Centrum Falstad)

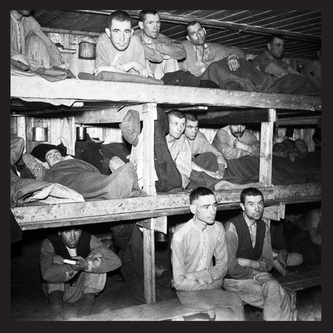

Sowieccy jeńcy wojenni wykorzystywani do niewolniczej pracy (Narodowe Archiwum Norwegii)

Brama obozowa Falstad (Centrum Falstad)

Brudne ziemianki używane przez więźniów w obozie w północnej Norwegii (Narodowe Archiwum Norwegii)

KONIEC WOJNY

Zwycięstwa Armii Czerwonej nad Wehrmachtem doprowadziły w styczniu 1944 r. do ponownego wkroczenia Sowietów na tereny dawnej II RP. Mimo że teoretycznie była to armia sojusznicza, jej żołnierze i funkcjonariusze służb zachowywali się jak na terenach zdobytych i wrogich. Wyparcie Niemców w żadnym razie nie przyniosło Polsce niepodległości ani nie zapewniało jej mieszkańcom bezpieczeństwa. Kraj przeszedł z jednej okupacji w drugą, czego symbolem stały się masowe represje.

Po przejściu frontu, kilka milionów Polaków pozostało w rodzinnych stronach na tzw. Kresach Rzeczypospolitej. Zostały one włączone do ZSRS, co oznaczało przymusowy pobór do Armii Czerwonej terror policji politycznej oraz fatalne warunki bytowe. Samo przejście frontu było katastrofalne dla ludności cywilnej miast i wsi. Niemcy broniąc się zaciekle przed postępami Armii Czerwonej stosowali taktykę „spalonej ziemi" m.in. niszcząc infrastrukturę, by opóźnić marsz przeciwnika. Z kolei sowieci bez skrupułów ostrzeliwali polskie miasta – nawet te nie bronione przez Wehrmacht – ciężką artylerią i lotnictwem. Za przykład może posłużyć Białystok, do którego Sowieci wkroczyli 27 lipca 1944 r. Działania wycofujących się Niemców i ostrzał artylerii sowieckiej zamieniły centrum miasta w morze ruin.

Polaków ponownie dotknęły represje polityczne i ekonomiczne. Przybrały one wymiar masowych deportacji, celowej dewastacji bądź zaboru mienia prywatnego. Bolesnym symbolem są masowe gwałty na polskich kobietach, dokonywane przez żołnierzy z czerwoną gwiazdą na hełmach.

W sowieckich planach powojenna Polska miała bezpośrednio podlegać Moskwie. Komuniści chwytali się wszelkich sposobów, aby stłumić opór i narzucić własne rządy. Uciekanie się do fałszowania wyborów było najłagodniejszą z form, a bardziej drastyczne obejmowały m.in. zastraszanie ludności, deportacje, krwawy terror itd.

Rzekome „Wyzwolenie" okazało się kolejnym zniewoleniem.

Żołnierze 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki w drodze na front, 1943 r. (Wikimedia)

Styczniowa defilada żołnierzy 1. Dywizji na gruzach stolicy (Wikimedia)

Sowieccy „wyzwoliciele" (Wikimedia)

Polacy zwolnieni z łagrów (Wikimedia)

22 lipca 1944 – Ogłoszenie Manifestu Polskiego Komitetu Narodowego w Chełmie (w rzeczywistości powstał wcześniej w Moskwie)

27 lipca 1944 – Wkroczenie Armii Czerwonej do Białegostoku

16 stycznia 1945 – Wkroczenie 1. Armii Wojska Polskiego do zrujnowanej Warszawy

8 maja 1945 – Godzina 23.01, podpisany zostaje akt bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy, który kończy wojnę

Jako pierwsze spod okupacji zostały wyzwolone najbardziej wysunięte na północ części Norwegii, gdzie siły sowieckie wkroczyły do granicznego miasta Kirkenes. W przeciwieństwie do Europy Wschodniej, gdzie Sowieci z wyzwolicieli zmienili się w okupantów, Norwegia była jedynym krajem, z którego wycofali się po wojnie.

Do maja 1945 r. w Norwegii nadal przebywało prawie 350 000 żołnierzy niemieckich. Alianci zastanawiali się, czy kontynuować walki pomimo śmierci Hitlera, ale 8 maja niemiecki garnizon poddał się norweskiemu ruchowi oporu.

Zaraz potem, ruch oporu przejął kontrolę nad kluczowymi miejscami w kraju. Tysiące Norwegów, którzy uciekli do Szwecji podczas wojny i przeszli przeszkolenie wojskowe, powróciło do kraju, aby pomóc w utrzymaniu porządku. Przybyli także żołnierze z Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, aby zdemobilizować żołnierzy niemieckich.

W całym kraju miały miejsce sceny radości, gdy ludność świętowała wolności. By to jednak również czas rozliczenia. Prawie 90 000 Norwegów było podejrzanych o zdradę, z czego ponad 45 000 zostało ukaranych. 30 osób stracono za zdradę, łącznie z Vidkunem Quislingiem. Zemsta przyjmowała również bardziej nieformalny kształt. 30-50 000 kobietom będącym w związkach z żołnierzami niemieckimi ścięto siłą włosy i wyrzucono z lokalnych społeczności. Te, które poślubiły Niemców, straciły nawet obywatelstwo norweskie.

Spotkanie wojsk sowieckich z norweskimi cywilami w Kirkenes w 1944 r. (Narodowe Archiwum Norwegii)

Norweskie dzieci świętujące koniec wojny (Archiwum Miejskie w Trondheim)

Kapitulacja sił niemieckich w Trondheim (Archiwum Miejskie w Trondheim)

Brytyjskie oddziały przybywające do Trondheim pod koniec wojny (Archiwum Miejskie Trondheim)

WOJNA W UKRAINIE

Wydawałoby się, że cierpienia, które przyniosła milionom ludzi na świecie II wojna światowa, powinny zapobiec wszelkim kolejnym konfliktom zbrojnym. Drugowojenne relacje świadków historii z Białegostoku, Ekne czy Charkowa zatrważają. Statystyki ofiar śmiertelnych oraz rannych szokują. I choć pamięć o doświadczeniach tej strasznej wojny jest wciąż żywa, konflikty o przekonania, zasoby naturalne lub terytorium toczą się nadal w wielu częściach świata. Po 1945 r. toczyły się konflikty zbrojne m. in. w Korei, Wietnamie, Iraku, Afganistanie, na Bałkanach i Bliskim Wschodzie, a także w wielu państwach afrykańskich. Zdjęcia z Rwandy, byłej Jugosławii czy Kambodży pod rządami Czerwonych Khmerów przypominały czasy II wojny światowej. Obecnie na świecie toczy się ponad dwadzieścia aktywnych konfliktów, a w każdym z nich cierpią niewinni cywile.

Współczesna sytuacja międzynarodowa przypomina tę z lat 30. XX w., kiedy Adolf Hitler ignorując pokojowe ustalenia międzynarodowe, rościł pretensje do kolejnych terytoriów krajów sąsiadujących. Mocarstwa stojące na straży postanowień Traktatu Wersalskiego stosowały politykę ustępstw, tym samym dając przyzwolenie na niemieckie działania, co w konsekwencji doprowadziło do globalnej wojny. W 2014 roku, prawie 80 lat później, kraje zachodnie nie zareagowały właściwie na nielegalną okupację Krymu przez Rosję. W obliczu bezprawnej aneksji części Ukrainy, ograniczyły się one do działań dyplomatycznych i gospodarczych. Rosyjska inwazja na Ukrainę rozpoczęta 24 lutego 2022 roku jest kontynuacją agresji z 2014 roku. W propagandowych przekazach medialnych Kreml przekonuje, że atak na terytorium niepodległego państwa i próba zajęcia jego stolicy, są podyktowane koniecznością ochrony rosyjskojęzycznej ludności na przygranicznych obszarach Ługańska i Donbasu. Inwazja doprowadziła do otwartej wojny, której ofiarami stała się ludność cywilna ukraińskich miast i wsi. Irracjonalne oświadczenia i żądania władz w Moskwie przypominają nazistowską retorykę. Rosja, nie mogąc przełamać ukraińskiej obrony, bezlitośnie bombarduje ludność cywilną, morduje jeńców wojennych, rabuje ziemię i stosuje taktykę spalonej ziemi, dewastując duże obszary kraju.

Budowanie wiedzy i pamięci o II wojnie światowej właśnie teraz jest ważne i potrzebne.
Potrzebujemy pokoju.

Spotkanie prezydenta Wołodymyra Zełenskiego z żołnierzami ukraińskimi w Bachmucie (Wikimedia)

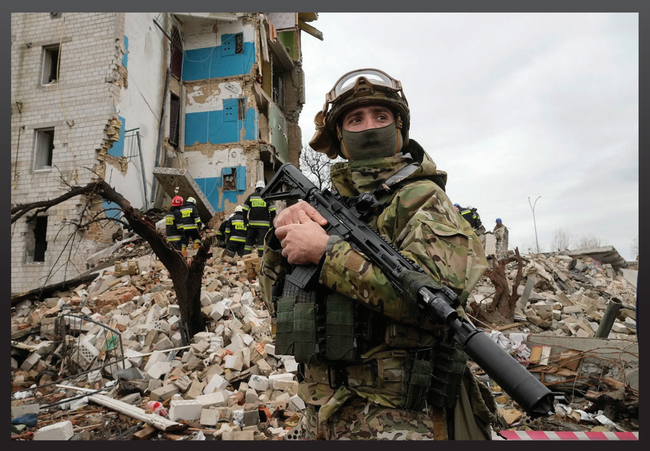

Głównym celem rosyjskich bomb są cywile i budynki mieszkalne, Borodyanka, 42. dzień wojny (Flickr)

Ukraińscy żołnierze w walce z separatystami w Donbasie, 2015 r. (Wikimedia)

21 marca 2014 — Oficjalne nielegalne anektowanie Krymu przez Federację Rosyjską

6 kwietnia 2014 — Rozpoczęcie wojny w Donbasie i Ługańsku

29 sierpnia 2014 — Bitwa pod Iłowajskiem, rozbicie kolumn ukraińskiego wojska, którym wcześniej obiecano spokojny wymarsz z okrążenia

24 lutego 2022 — Pełnoskalowa inwazja wojsk Federacji Rosyjskiej na niepodległą Ukrainę

25 lutego – 2 kwietnia 2022 — Walki o Kijów

1 sierpnia 2022 — Rozpoczęcie bitwy o Bachmut

CO TY BYŚ ZROBIŁ GDYBY WOJNA PRZYSZŁA DO CIEBIE?

WYKONAJ ZADANIE

WOJNA MOIMI OCZAMI

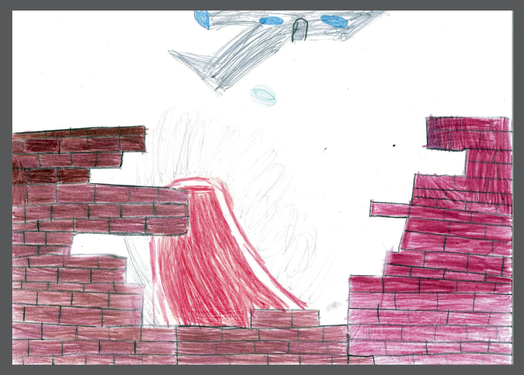

Aleksandra, 8 lat

Amelia, 8 lat

Filip, 6 lat

Aleksandra, 9 lat

Anna, 8 lat

Hubert, 7 lat

Julia, 11 lat

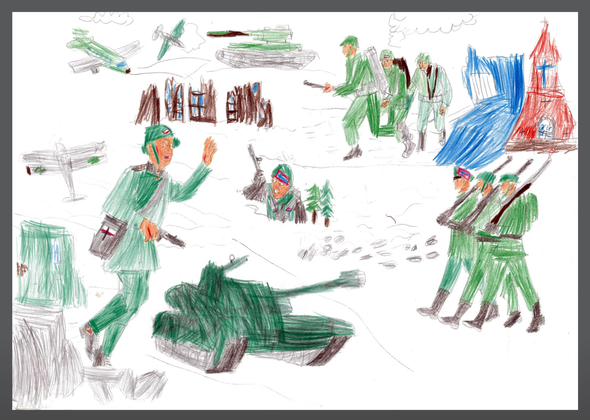

Krzsztof, 8 lat

Lidia, 8 lat

Maja, 9 lat

Martyna, 8 lat

Nina, 7 lat

Oskar, 7 lat

Paweł, 8 lat

Weronika. 6 lat

Zofia, 8 lat